

Возна Ю. В.,

доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Хмельницького національного університету,
кандидат педагогічних наук.

Зміст поняття "соціалізації" у соціологічних, психологічних та соціально-педагогічних дослідженнях.

У статті розглядаються проблеми порівняльного аналізу змісту і сутності поняття "соціалізації" у соціально-педагогічних, психологічних науках. Автор аналізує значення та роль "соціалізації", співвідносить зміст поняття "соціалізації" у концепціях зарубіжних та вітчизняних вчених, надає власне визначення поняття "соціалізації".

Ключові слова: соціалізація, інтерналізація, об'єктивація, екстерналізація, механізм "соціалізації".

В статье рассматриваются проблемы сравнительного анализа содержания и сущности понятия "социализации" в социально-педагогических, психологических науках. Автор анализирует значение и роль "социализации", соотносит содержание понятия "социализации" в концепциях зарубежных и отечественных ученых, оказывает собственное определение понятия "социализации".

Ключевые слова: социализация, интернализация, объективация, экстернализация, механизм "социализации".

In the article deals with the problems of comparative analyzing the content and essence of the term "socialization" of the socio-pedagogical and psychological sciences. The author analyzes the significance and role of "socialization correlate the meaning of" socialization "of conceptions foreign and domestic scholarsprovides own definition of" socialization. "

Keywords: socialization, internalization, objectification, externalization, the mechanism of "socialization."

На сучасному етапі розвитку українського суспільства особливої актуальності набуває проблема соціалізації як важливої мети і складової виховання підростаючого покоління.

Одним з найбільш важливих завдань процесу виховання сучасного школяра є завдання сприяти його входженню в практику суспільного буття, суспільної діяльності, норми і критерії яких становлять незалежну від нього об'єктивну реальність.

Вагомий внесок у аналіз процесу соціалізації зробили зарубіжні учені: Т. Парсонс, Н. Смелзер; дослідники радянської доби: К. Альбуханова-Славська, Л. Божович; сучасні українські науковці: А. Капська [6], Н. Лавриченко, М. Лукашевич, С. Савченко, С. Харченко та інші.

З метою з'ясування суті поняття «соціалізація» нами здійснено спробу виявлення його сутнісних характеристик, поданих у довідково-енциклопедичній та науковій літературі з соціології, психології, педагогіки і соціальної педагогіки. Здійснений нами порівняльний аналіз свідчить, що не тільки в різних наукових галузях спостерігаються певні відмінності його трактування, але навіть в одній галузі немає єдиного підходу щодо розуміння його суті, способів і механізмів реалізації.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови», в якому викладено найбільш усталені наукові знання, «соціалізація» трактується як процес засвоєння людиною певної системи знань, норм і цінностей, які дозволяють їй функціонувати як повноправному члену суспільства [2, с. 1360].

Як свідчить аналіз наукової літератури, у соціології поняття «соціалізації» трактують як:

– у контексті «адаптації», яка, на думку Г. Ландберга, полягає у взаємодії, завдяки якій індивід засвоює нормативні вимоги суспільства, уміння, вірування, звичаї з метою ефективної участі у соціальному житті;

– як процес входження особистості в соціальну і соціокультурну сфери та пристосування її до соціальних, культурних та психологічних факторів, тобто як компонент процесу соціальної інтеграції (Т. Парсонс) [15, с. 324]; її

«олюднення», що передбачає як біологічні передумови, так і безпосереднє входження індивіда в соціальне середовище, що включає в себе соціальне пізнання, соціальне спілкування, оволодіння навичками практичної діяльності, активну перебудову навколишнього середовища (як природного, так і соціального); зміну і якісне перетворення самої людини, її всебічний і гармонічний розвиток (Б. Паригін) [16, с. 121];

– як процес становлення особистості як соціальної істоти, під час якого формуються різноманітні її зв'язки з суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, набувається соціальний досвід, що нагромаджений людством (М. Лукашевич) [11, с. 72];

сукупність всіх соціальних процесів, спрямованих на засвоєння та відтворення індивідом певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати у якості повноправного члена суспільства (І. Кон) [8, с. 22];

– як розвиток і самореалізація людини протягом усього життя в процесі засвоєння й відтворення культури суспільства (Г. Осипов).

Зауважимо, що у соціології вважається, що все, що характеризує процес формування особистості – збагачення знань, установок, життєвого досвіду, формування ціннісних орієнтацій – все це входить у процес соціалізації індивіда, але не вичерпує його. Суть соціалізації полягає у формуванні в особистості інтелектуальних, соціальних і фізичних навичок, які необхідні їй для виконання соціальних ролей (Н. Смелзер). На думку дослідника, «соціалізація» є двобічним, різноспрямованим процесом, в якому відбувається взаємовплив між біологічними чинниками та культурою, а також між тими, хто здійснює соціалізацію, та тими, хто соціалізується. Відбувається цей процес у ході активної взаємодії особистості з оточенням (однолітками, вчителями, батьками тощо), внаслідок чого і відбуваються засвоєння та зміна форм поведінки.

Порівняльний аналіз трактування поняття «соціалізації» у психології подано нами у табл. 1.2. Як свідчить аналіз наукової літератури, у

психологічних дослідженнях «соціалізація» розкривається у контексті осмислення процесів:

– самоактуалізації «Я-концепції», що полягає у саморозвитку і самореалізації особистості у процесі засвоєння соціального досвіду і набуття (оволодіння) нею особистого, індивідуального досвіду, А. Маслоу, К. Роджерс [17]);

– становлення особистості, включаючи самосвідомість; засвоєння індивідом соціального досвіду, цінностей, норм, установок, зразків поведінки, певних ролей і функцій, притаманних суспільству, соціальній спільності, групі (Я. Коломинський, І. Кон, Г. Костюк, Б. Паригін);

– входження особистості в групу на основі таких механізмів соціалізації, як наслідування, навіювання, конформізм, свідоме дотримання зразків, вплив масових засобів комунікації й культури (Г. Андрєєва, Є. Кузьміна та ін.

У педагогічних дослідженнях «соціалізація» розглядається як система виховання, розвитку, самовизначення та становлення особистості у соціумі. Так в «Українському педагогічному словнику» за редакцією С. Гончаренка (Київ, 1997) поняття «соціалізація» трактується як процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості [4, с. 314].

У сучасній «Енциклопедії освіти» поняття «соціалізація» трактується як процес і результат засвоєння й активного відтворення людиною соціально-культурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій) на основі її діяльності, спілкування і відносин, обов'язків; як фактор розвитку особистості. «Соціалізація» – двосторонній процес, оскільки відбувається не лише збагачення соціальним досвідом, а й реалізація людиною соціальних зв'язків» [5, с. 834].

Для нашого дослідження особливого значення набуває осмислення *суті соціалізації* і можливих механізмів *успішної реалізації цього процесу*. У цьому аспекті значні напрацювання має соціальна педагогіка, як «галузь педагогіки, яка досліджує соціальне виховання в контексті соціалізації». Як свідчить аналіз

наукових напрацювань, соціальна педагогіка вносить своєрідне концептуальне осмислення феномену соціалізації у контексті:

- осмислення процесу соціалізації як пошуку нового підходу щодо трактування мети і змісту виховання;

- переосмислення мети соціалізації;

- пошуку технологій оволодіння особистістю соціальним досвідом.

У соціальній педагогіці соціалізація трактується як:– двосторонній, взаємозумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, що передбачає її включення до системи суспільних відносин (А. Капська) [18];

- педагогічно керований процес, у ході якого відбувається становлення соціальної сутності молодшої людини, опанування нею соціальної реальності (Н. Лавриченко) [10];

- процес становлення особистості, засвоєння соціально-культурного досвіду, соціальних норм і культурних цінностей суспільства (С. Чернета) [19];

- включення її в соціальну практику, набуття соціальних якостей, засвоєння соціального досвіду і реалізації власної сутності шляхом виконання певної ролі в процесі життєдіяльності (Ф. Мустаєва) [14];

- розвитку і самореалізації людини впродовж усього життя в процесі засвоєння й відтворення культури суспільства (О. Мудрик) [12].

Отже, у соціально-педагогічному трактуванні «соціалізація» є складним і багатофакторним процесом набуття індивідом людських властивостей і якостей. З позицій соціально-педагогічного підходу важливою є думка про те, що у процесі соціалізації особистість бере активну участь у складному і багатогранному процесі формування, розвитку і вдосконалення, який здійснюється на фоні і при безпосередньому впливі соціокультурного середовища, численних керованих і некерованих чинників впливу на цей складний процес.

У сучасній науковій літературі суть соціалізації молодшої людини розкривається у контексті взаємної зумовленості і співвимірності людини та суспільства (Н. Лавриченко). Так, у сучасній «Енциклопедії освіти»

підкреслено, що суть соціалізації зводиться до поєднання в її процесі адаптації (пристосування) й обособлення, збереження суб'єктності людини в умовах певного суспільства [5, с. 834]. Порушення цієї гармонії призводить до втрати сенсу суспільного життя.

За своїм змістом соціалізація є двобічним процесом, який передбачає, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з іншого – активне відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його діяльності, входження в соціальне середовище.

Н. Лавриченко визначає соціалізацію як педагогічно керований процес становлення молоді людини повноправним членом суспільства. Не можна не погодитися з думкою дослідниці, що *педагогічним змістом цього процесу є цілеспрямована передача молодій особі соціального досвіду, досвіду науки, мистецтва, суспільного життя – «суспільних уявлень, ідеалів, цінностей і норм, алгоритмів, стандартів і принципів, адекватних форм поведінки, звичок і традицій, способу та стилю життя, життєвих мотивацій та потягів, формування готовності до виконання життєво необхідної сукупності ролей»* [9, с. 94].

Мета соціалізації дослідниками трактується як:

– включення особистості до системи суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду, становленні її як соціальної істоти (А. Мудрик) [13, с. 24];

– цілеспрямований вплив на формування суспільних орієнтацій, установок, самовизначень і диспозицій особистості (цей аспект соціалізації відображається поняттям соціальної адаптації та становленням соціальної активності особистості, єдність яких виражена в поняттях соціальної інтеграції та життєвої самореалізації особистості (Н. Лавриченко) [10, с. 67];

– виховання активної особистості в процесі її взаємодії із соціальним середовищем, усвідомлення нею необхідності повного розвитку своїх здібностей та потенцій (О. Волохов) [3, с. 52].

Нам видається особливо важливим виокремлення в якості *мети* соціалізації життєве й професійне самовизначення і самореалізацію особистістю своїх можливостей, здібностей і прагнень. У контексті здійснюваного дослідження важливим є осмислення того, що значний вплив на процес соціалізації сучасних школярів має не тільки школа й сім'я, але й соціокультурне середовище й відносини, у які вони реально включені. Інакше кажучи, ідея формування особистості має бути зорієнтована на встановлення діалектичного взаємозв'язку спеціально організованого педагогічно керованого процесу соціального становлення молоді людини і врахування стихійного впливу соціуму.

Для нас важливим є висновок Н. Лавриченко про те, що процеси соціалізації в кожному суспільстві мають *багаторівневий і багатоаспектний характер* (курсив наш – Ю. Возна). Чим більш складним і відкритим стає суспільство, тим, відповідно, складнішими стають зміст і форми реалізації процесів соціалізації, а, отже, і завдання інституцій освіти, виховання та соціалізації молоді.

Ми погоджуємося з думкою української дослідниці А. Бойко, що *завдання процесу* соціалізації в соціально-педагогічному контексті полягає у:

- забезпеченні рівних можливостей для всіх дітей в оволодінні надбаннями культури;
- створенні умов для виявлення і розвитку творчої обдарованості дитини;
- захисті прав та інтересів соціально неадаптованої молоді, попередженні і подоланні проявів бездоглядності й правопорушень;
- забезпеченні системи гарантів для дітей і підлітків з особливими потребами;
- у здійсненні соціальної реабілітації дітей, які потрапили в складні життєві ситуації [1, с. 74].

Не менш цікавою й значимою в теоретичному і прикладному аспектах є аналіз різноманітних підходів щодо виокремлення різних *видів і типів соціалізації*.

Так, А. Ковальова виокремлює такі можливі підходи до визначення типів соціалізації:

1) за характером соціальності дослідниця виокремлює такі *типи* соціалізації: *природну, примітивну, стратифікаційну, моносоціокультурну, регламентовану, матеріалістичну, конформістську, гуманістичну, одноманітну, полісоціокультурну;*

2) залежно від створення соціалізаційного процесу – *пізнавальну, професійну, правову, політичну, трудову, економічну;*

3) залежно від результативності – *успішну, нормативну, кризову, примусову, реабілітаційну, передчасну, прискорену, запізнілу* [7, с. 111–112].

Окремі науковці дотримуються позиції про доцільність виокремлення *видів соціалізації*. Так, С. Чернета виокремлює:

1) *стихийну соціалізацію*, щовідбувається внаслідок впливу на особистість різноманітних спеціально не створюваних обставин суспільного життя;

2) *відносно спрямовану*, що передбачає організацію в суспільстві певних економічних, законодавчих та інших передумов, які впливають на розвиток та життєвий шлях особистості (наприклад, початок навчання в школі, мінімальний освітній рівень, віковий ценз початку трудового життя тощо);

3) *відносно соціально контрольовану соціалізацію (виховання)*, що представляє собою процес спеціально організованої передачі соціального досвіду особистості та розвитку її потенційних можливостей, який відбувається в різних державних та недержавних організаціях (школа, позанавчальні заклади, дитячі та молодіжні організації тощо).

4) *більш або менш свідомусамозміну індивіда*, що має просоціальний, асоціальний або антисоціальний вектор (саморозвиток, самовдосконалення, саморуйнування), у відповідності з індивідуальними ресурсами й у відповідності або всупереч об'єктивних умов життя [19, с. 11].

Багатоаспектність процесу соціалізації особистості закономірно призвела до обґрунтування різноманітних теорій цього процесу. У контексті здійснюваного дослідження важливими є соціологічні *теорії соціалізації*

(П. Бергер, Т. Лукман), які трактують розвиток суспільства як безперервний діалектичний процес, що здійснюється в єдності трьох аспектів:

1) *екстерналізації*– реалізації людської сутності в дії, в бутті, проекції суб'єктивних індивідуальних значень на об'єктивно суцільний світ та його перетворення;

2) *об'єктивації* – усвідомлення навколишньої дійсності як об'єктивно даної;

3) *інтерналізації* – безпосереднього сприйняття та усвідомлення об'єктивних фактів дійсності як суб'єктивно значимих. Кожен член суспільства *екстеріоризує* себе у соціальному світі та *інтерналізує* його як об'єктивну реальність. *Інтерналізація* у загальному значенні – це підґрунтя розуміння індивідом, по-перше, людей, які його оточують, по-друге, світу як значимої і соціальної реальності.

Зазначені вище твердження покладено в основу авторського визначення поняття *«соціалізація учнівської молоді»*, яке трактується нами як *багатогранний і складний процес, пов'язаний з оволодінням особистістю знаннями, суспільним досвідом, формуванням загально цивілізаційних ціннісних орієнтацій, засвоєнням норм, принципів і правил людського співжиття, актуалізацією особистісного життєвого і професійного самовизначення, що сприяє формуванню власної соціальної позиції й передбачає успішну інтеграцію в соціальне середовище та реалізацію себе як активного творчого суб'єкта соціальної дійсності.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання : шляхи реалізації / А. М. Бойко – К. : ІЗМН, 1999. – 85 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Волохов А. В. Теория и методика социализации ребёнка в детских общественных организациях : дисс. ... доктора пед. наук : 13.00.01. / А. В. Волохов. – Ярославль, 1999. – 467 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
5. Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук ; під заг. ред. В. Г. Кременя. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

6. Капська А. Й. Соціальна педагогіка : підручник / [за ред. А. Й. Капської]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – 328 с.
7. Ковалева А. И. Концепция социализации молодежи: нормы, отклонения, социализационная траектория / А. И. Ковалева. – М. : Социс, 2003. – №1. – С. 109–115.
8. Кон И. С. Социология личности / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1967. – 383 с.
9. Лавриченко Н. М. Педагогічні основи соціалізації учнівської молоді в країнах Західної Європи : дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01. // Н. М. Лавриченко. – Київ, 2006. – 447 с.
10. Лукашевич М. Л. Соціалізація. Виховні механізми і технології / М. Л. Лукашевич. – К. : [б.в.], 1998. – 118 с.
11. Мудрик А. В. Социализация как социально-педагогическое явление / А. В. Мудрик / Воспитательное пространство как объект педагогического исследования. [сб. научн. тр.] / Н. Л. Селиванова (отв. ред.). – Калуга : Ин-т усовершенствования учителей, 2000. – С. 23–32.
12. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : [учебник для вузов] / Ф. А. Мустаева. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 414 с.
13. Москаленко В. В. Социализация личности : (философський аспект) / В. В. Москаленко. – К. : Выща шк., 1986. – 200 с.
14. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М. : Академический Проект, 2000. – 880 с.
15. Парыгин Б. Д. Социальная психология как наука / Б. Д. Парыгин. – Санкт-Петербург, 1967. – 231 с.
16. Роджерс К. Школьная энциклопедия : Естественные науки / К. Роджерс, Л. Хауэлл, А. Смит, Ф. Кларк, К. Хендерсон. / [пер. с англ. В. В. Лисецкая]. – М. : Росмэн, 2001. – 447 с.
17. Смелзер Н. Социология / [пер. с англ. В. А. Ядова]. – М. : Феникс, 1984. – 687 с.
18. Соціальна педагогіка : навч. посібник / [за ред. А. Й. Капської]. – К. : ВКП «Аспект», 2000. – 264 с.
19. Чернета С. Ю. Організаційно-педагогічні умови соціалізації підлітків у неформальних молодіжних об'єднаннях : дисс. ... кандидата пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / С. Ю. Чернета. – К., 2005. – 217 с.